

REALYBĖS POEZIJA

[...]

Nekanonizuotą stilių kaitą demonstruoja V. Šimkaus „Tobulas eilėraštis“ (rink. *Bitės pabėgėlės*, 1973), parašytas ištiesai homoniminiais rimais. Tapati raiška slepia priešingus „požiūrius“: „į sielą krinta gėrio grūdas“ – „į teatrą žmonės grūdas“, „virš gimtųjų pagirių“ – „iš laimės, ne nuo pagirių“, „po karo“ – „miške rasos žemčiūgai karo“. Suabsoliutinti oficialios ir intymios kalbos, rašto šampų ir šnekos frazeologizmų kontrastai duoda komiško efekto: „prabilus gidui, pastatai ausis“, „jau, rodos, angliškai praversi burną“, „viena poetė aplankyti sfinksų nukakus buvo“¹. Bet potencialių poetizmų ir stačiokiškos šnekos sandūra gali turėti ir dramatiškesnę prasmę: „senas paukštis vidurnaktį gergždamas gieda“, „Kasiopėja šliaužia / iš šiukšlynų / kaip šliužas neregėtas / pro daržus / prarūgusius“ (A. Mikuta), „Sukergta buitį su svajonėm, / Kaip gyvenimas su kinu“ (A. Maldonis). Čia už skirtingų stilistinių regėjimo taškų – pasaulėvaizdžių konfliktas. Lyrinis subjektas nepasako kategoriško „už“ ar „prieš“. Nuvokiame, kad tiesa ne vienoje kurioje pusėje, o požiūrių konfrontacijoje, palydėtoje pritildytos ironijos.

Intymaus bendravimo situacijoje nenudailintas proziškas žodis pridengia drovų pamaloninimą („Lyg perekšlė šildai ir glaudi mus / Debesų papurusiu sparnu“ – A. Bernotas), tildo patetikos protrūkį („O, kad iš didelio džiaugsmo staiga nepablūščiau“ – H. Čigriejus). Stilistiniai kontrastai sueina į sinoniminę gretą: „Į kitą ilgesį bevardį. / Į kitą laiką, kitą erdvę. / Į šviesą, šunišką, neryškią“ (V. Šimkus).

Verta dėmesio proziško deminutyvo stilistika. Liaudies dainų ir dainiškosios lyrikos deminutyvuose dominuoja mažumo, malonumo atspalvis. „Atsiribojimas nuo buitinio kalbos šiurkštumo, vientisos deminutyvinės išraiškos kūrimas ir tuo pačiu estetinis jos garsinio piešinio išnaudojimas lietuvių dainai yra principinis dalykas“². Bet šnekoje deminutyvas gali reikšti ir mažumą, menkumą arba priešingai – didumą, gausumą. Į ją orientuotame eilėraštyje maloninis deminutyvas dažnai vartojamas ironiška prasme (kaip parodinėje V. Šimkaus „Vasaros idilėje“). Juo apibūdinama iliuzinė palaima: „Apkabins tėvelį miestą / išsiilgusi karta“, „į šitą palaimintą žemę, į šiuos namelius, / kur viskas lig šiolei atrodė teisinga ir aišku“ (A. Mikuta). Deminutyvu tyčia pamaloninami ne per švelniausi padarai: „leidžiasi blakutė pamažėl – / viešbučių rudoji boružėlė“ (V. Šimkus).

Rimtame kontekste deminutyvas gali įgyti laikinumo atspalvį: „Paplasnojo ir pavargo / Rudenėlis kanapėtas“ (J. Strielkūnas), „Tas laukas išties be galo. / Apynėlis, laimė, dar švyti“ (H. Čigriejus), „Rugelis, rugsėjį išaugęs, / Dar džiaugias, kad broliai žali“ (S. Jonauskas³).

Įvairių stilistinių atspalvių turi mažumo reikšmė.

*Pavasariukas kartu su vaikais
Kepa smėlio gelsvus pyragus,
Smėlio laikrodžius daro ir mūsų laikais.
Šviečia giedras ir aukštas dangus.*

¹ Šimkus V. Granata krūtinėj. – V., 1969, p. 147.

² Sauka D. Tautosakos savitumas ir vertė. – V., 1970, p. 181.

³ Jonauskas S., Darbų vardai. – V., 1977, p. 30.

Šviečia čerpė, rausva ir šilta, –
Gal sugriš kas iš tolio gūdaus.
Moterėlė greitutė greita
Lekia į klėtį medaus.

H. Čigriejus, „Įdienojusi priešpietė“¹

„Pavasariukas“, priderintas prie vaikų ūgio, ir dvigubu epitetu apibūdinta „moterėlė“ priklauso mažajai kasdienybei, kurios daiktai atspindi „aukštą dangų“, „gūdų tolį“, Laiką. Greta didingo pasaulio kasdienybė prisiima tariamo menkumo reikšmę – „Lyg po visų karų / Ramiai per lauką veda / Žmogutis savo draugą – baltą darbštų arklį“ (H. Čigriejus), „Iš akmenio žiūri mėnuliai ir saulės, / Ir auga berniūkštis, ant jų atsistojęs“ (J. Strielkūnas).

Proziškas deminutyvas konotuoja „namų“ semantiką. Juo žymima artima butis (A. Žukauskas, „Marga gromatėlė“), palydimos pažįstamos vietos („Alksnėnų alksnynėliuose“, „ant Maros krantuko“, „Tėvas Vilnius – mudviejų miestukas“ – A. Žukauskas, „Tik lig Žiliuko / stataus kalnelio“ – A. Baltakis), suintymintas kosmosas („saulė, debesys, lietukai“, „tapus šios žemės gaubliuko“, „ne per erdviausi laiko erdvynėliai“ – A. Žukauskas).

Šnekamosios kalbos atspalvį ryškina tarminės deminutyvų formos, kaip žemaitiškas V. Šimkaus „paukštutis“ („Ir tas paukštutis gali sau nugaišti: / nuo šiol jisai poezijoje suoks“², dzūkiškos kilmės A. Žukausko „Palestinos miestelėkas“, „paryčiais pabėgusi bernioko laimė“, „velniokai“, H. Čigriejaus „vyriokas“. Pastarosios priesagos reikšmė – „vidutiniškumas“, „saikingas gėrėjimasis nusakomuoju dalyku, pusėtinai malonumas“³ tartum pritaikyta proziškam stiliui.

Gretindamas įvairius tos pačios šaknies priesaginius darinius, A. Žukauskas suteikia deminutyvui neįprasto hiperboliškumo: „Kiek akmenėlių, akmenaičių, akmenyčių, akmuvų“⁴, „mintim dar perbėki visas savas / Upes, upokšnius, upelius ir upytes“ (p. 48). Ypatingą daikto mažumą rodo prie kamieno prijungtos penkios ar net septynios deminutyvinės priesagos: „Ar vaikutis daroma iš karto, ar per du sykius, / Net jei jis mažutis, suvisai mažytėlytutukas?“ (p. 101), „Vidutiniai saulėmėgiai speigia mažus, / Mažieji saulėmėgiai mažutėlytutėlėlaičiai, / Mažutėlytutėlėlaičiai jau nieko nesmelkia“⁵.

Tokios formos savo funkcija artimos okaziniams dariniams (tai – „neįprasti kalbėjimo žodžiai, dažnai tyčia pasidaryti tik tai progai, tam tikrame kontekste“⁶. Šnekoje nuolat gimsta žodžiai, „sukurti tai valandai ir gyvenantys plaštakės amžių“ (V. Chlebnikovas). Poezijoje jie gauna antrąjį gyvenimą.

Šnekamosios kalbos kūrybines potencijas kryptingai išnaudoja A. Žukauskas. Čia pat, skaitytojo akyse, įprastiniai žodžiai transformuojami į nebūtus, bet tame kontekste būtinus. Į porą „lengvatikybės nuopuoliams“ poetas nusikaldina „sunkiatikybės antpuolius, karštatikybės priepuolius“⁷, prieš „žmogžudžius“ pasitelkia „žmogdarius“ (p. 18), greta „seno senio“ atsiranda žodynuose neužfiksuota „jauno jaunio“ reikšmė (p. 60). Teisėti A. Žukausko idiostiliujė yra potencialiai dariniai – kalboje neegzistuojantys, bet sukurti pagal produktyvius darybos tipus žodžiai: „priešpragario priežda“, „prarastys“, „išaistrėjusios“.

Kūrybiška kalbos vartoseną atgaivina frazeologizmo arba metaforinio pasakymo „vidinę formą“: „Ir kartais iš krepšio – geros širdies – / Juoką iškrėst už tvoros“, „Būki puodų žiedėjas, / bet ne puodlaižys“ (H. Čigriejus), „iš vidaus taip pakylėtas, / kad nutūpti negali“ (A. Mikuta). Poetinės kalbos veiksmingumas priklauso nuo santykio tarp tiesioginės ir perkeltinės žodžio reikšmės. „Poetinėje raiškoje iš principo nenusveria nei tiesioginės, nei perkeltinės reikšmės polius, o valdo įtempta pusiausvyra tarp abiejų priešingų tendencijų, kryptančių į tuos polius“. Poetinė kalba „tuo pat metu automatizuoja (poetinės vaizdinės klišės) ir deautomatizuoja, subjektyvizuoja ir objektyvizuoja ir

¹ Čigriejus H., Nedydanti lauko delčia. – V., 1977, p. 10.

² Šimkus V., Nusileisk, dandau, ant žemės. – V., 1982, p. 178.

³ Lietuvių kalbos gramatika. – V., 1965, t. 1, p. 279.

⁴ Žukauskas A., Benamė meilė. – V., 1983, p. 233.

⁵ Žukauskas A., Atabradai. – V., 1975, p. 68.

⁶ Urbutis V. Žodžių darybos teorija. – V., 1978, p. 274.

⁷ Žukauskas A., Benamė meilė, op. cit. p. 27.

neleidžia žodžiui sustabarėti vienoj iš tų kraštutinybių¹. Kaip dainiškoji lyrika vengia prozaizmo – „estetiškai neutralaus, nepriklausančio tam ar kitam poetiniam stiliui“ žodžio², suprozintas eilėraštis drovisi poetizmą, pagrįstą automatizuotu tiesioginės ir perkeltinės reikšmės santykiu. Priešinantis romantinei „žvaigždės ir saulės glorifikacijai“ (L. Gira), savaime poetiški žodžiai keičiami metaforine perifrāze. Primenama dar neišblėsusi pirmąją vaizdinio prasmę lietuvių poezijos ištakose: „Vėl blyksteli toji močiutė, ir vėl į pasaulį / Grįžtam visi pamažu. Vėlei karvės mauroja“, „Ir šviesulys jau nusiūbuoja per išpukštytus miškus ir mūrus, / Pro poną skaitantį, pro košę aušinantį būrą“ (H. Čigriejus). Atgauna plastinį konkretumą „saulės rato“ metafora: „Ir jaučiu, kaip saulės riedulys / rieda giriom ir žmonių darbais“ (V. Šimkus), „Teliūškuodamas išrieda / saulės ratas pro vartus“ (A. Mikuta), „Tie spinduliai, kaip stipinai / Aukštyn metus iškeldami“ (J. Strielkūnas). Poetizmai sukryžminami su prozaizmais:

*Gyvybės sėkla lekia dangumi,
skirta visiems, kas prašo atsiklaupęs
jos apraiškos ir kas visai nelaukia
tos atneštos kartu su lietumi
padangėj valkataujančios aguonos.*³

Paskutinėje strofos eilutėje, išskirtoje stilingos ritminės figūros (jambo fone – „antrasis peonas“), buitiskas žodis pasirodo ne kasdieniškas, o egzotiškas, nenuspėtas.

Realistinio pasakojimo požymis – „prisodrinimas gretimiais vaizdais, tai yra kelias nuo tiesioginio termino į metonimiją ir sihekdochą“⁴. Realisto akimis, gyvenime viską „lemia ne didieji, visų matomi dalykai, o laidelis, prilituotas prie kairės ar dešinės lempos kojelės“⁵.

Poezija ieško to laidelio gyvenimo smulkmenose. Laikas suskaidomas į erdvės dėmenis („Na, o diena susideda iš kopų, / Iš valčių ir pavėsio po pušim“ – V. Šimkus), kasdieniškos elgsenos gestus („Kaip vakare namo pareiti / ir šaukštuku arbatą semti, / ir pirštais pastuksent, ir senti“ – V. Šimkus). Daiktų „prisiminimais“ apibūdinama socialinė aplinka („Prie lovos pristatyta po ranka / Gofruotom skrybėlaitėm buteliukų, / Lyg pono Kenigšteterio vaikų“ – V. Rudokas⁶), asmenišką išgyvenimą:

*Purvinam pagriovy – purpuriniai karklai.
Bėga kelias. Pareik. Taip karštai, taip aklai
aš tikiu tavimi. Taip išmirę maru
geidžia saulės. Vanduo tarp rūdžių ir maurų
taip pagirdo ištroškusį. Taip panašaus
į save pasiilgstam –
iš vėjų pašauks...*

*Tai pareik šito iškasto griovio kraštu.
Karūnuok mane padangos kiauru ratu.*

J. Vaičiūnaitė, „Purpuriniai karklai“

„Poezijoje, kur panašumas dengia gretimybę, bet kuri metonimija iš dalies metaforiška, o bet kuri metafora turi metoniminį atspalvį“ (77 221). Metoniminis vaizdas suaktualina paradigmą didumo ir mažumo priešpriešą. J. Strielkūno eilėraštyje tarp „baisiai aukšto dangaus“ ir „baisiai gilios“ žemės

¹ Mukařovský J. Studie z estetiky. – Praha, 1966, p. 159–160.

² Гинзбург Л., О лирике. – Л., 1974, p. 217.

³ Mikuta A., Žalios vyšnios. – V., 1981, p. 169.

⁴ Якобсон Р., Лингвистика и поэтика. – В. кн. Структурализм <<за>> и <<против>>. М., 1975, 34.

⁵ Apūtis J. Sugrįžimas vakarėjančiais laukais. – V. 1977, p. 197.

⁶ Rudokas V. Tolstantis krantas. – V. 1979, p. 45.

atsiduria „žiedas vėjuotą rudens dieną“¹. Begalinė erdvė nukreipiama į vieną „pilkos“ gyvenimo pakelės tašką. Ašaros laše „tartum didelis kaimas“ telpa visa Lietuva (A. Bernotas). Nyksta riba tarp to, kas arti ir kas nepasiekiamo, tarp smulkmenos ir begalybės:

*Giliai tavyje
mano dievas gyvena,
Jo pėdsakais basas*

Kęstutis Nastopka, *Lietuvių eilėraščių poetika*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 245–249.

¹ *Strielkūnas J. Varpo kėlimas*. – V., 1978, p. 44.